

Dlaczego prawosławni świętowali Wielkanoc tydzień później?

Why did Orthodox believers celebrate Easter a week later?

Słowa kluczowe: Kościół prawosławny, Wielkanoc, Pascha, paschalia, kalendarz juliański.

Keywords: Orthodox church, Easter, Pascha, Paschalion, Julian calendar.

Streszczenie:

Artykuł poświęcony jest tematowi Wielkanocy i tradycjom jej obchodzenia. Rozpoczyna się od przedstawienia historii powstania święta chrześcijańskiej Paschy i jego powiązania z Paschą żydowską. Następne podtematy artykułu przedstawiają kolejno tradycje dotyczące daty obchodzenia święta i komplikacje związane z próbą jej unifikacji a także historyczne decyzje o ujednoczeniu zasad jej wyliczania. Ostatni podtemat poświęcony jest stosowanym obecnym praktykom w różnych Kościołach chrześcijańskich.

Abstract

The article is devoted to the topic of Easter and the traditions of its celebration. It begins with a presentation of the history of the Christian Passover creation and its relationship to the Jewish Passover. The following sub-topics of the article present in turn the traditions of the date of the feast and the complications associated with the attempt to unify it, as well as historical decisions on the unification of the rules for its calculation. The last sub-topic concerns practices present in various Christian Churches.

¹ Abp dr hab. Jakub Kostiućzuk jest profesorem w Katedrze Prawosławnej Teologii Dogmatycznej i Moralnej Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie, ordynariuszem Prawosławnej Diecezji Białostocko-Gdańskiej Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego.

Wprowadzenie

Taki tytuł niniejszego artykułu wynika z częstych pytań zadawanych w bieżącym roku (2019) podczas Wielkiego Postu i w czasie świąt wielkanocnych. Podobne pytania są stawiane również, gdy ta rozbieżność jest inna i wówczas, gdy święto obchodzone jest razem. Większość współczesnego społeczeństwa nie posiada wiedzy o systemie wyliczania dat święta Wielkanocy i jego genezie. Niezrozumiałą jest też kwestia występowania różnej rozbieżności świąt Paschy w Kościele prawosławnym i Kościołach zachodnich (Wielkanoc bowiem czasami obchodzona jest w tym samym terminie, a innym razem ta rozbieżność może dochodzić nawet do 5 tygodni), podczas gdy różnica między kalendarzem juliańskim a gregoriańskim jest stała i wynosi 13 dni. Zrozumienie powyższej kwestii jeszcze bardziej komplikuje fakt wspólnego obchodzenia Zmartwychwstania Pańskiego przez lokalne Kościoły prawosławne stosujące w swojej praktyce liturgicznej kalendarze różnych stylów.

Odpowiedź na te pytania wymaga dogłębnego zbadania historii święta Wielkanocy, w szczególności problemu daty świętowania i zasad jej wyznaczania. W niniejszym artykule, na początku, została przedstawiona kwestia zależności tego największego chrześcijańskiego święta od Paschy żydowskiej. Następnie, w kolejnych podtytułach, praktyka świętowania Wielkanocy przez pierwszych chrześcijan, a także kwestia ewoluowania daty jej obchodzenia. Ostatni podtytuł artykułu porusza temat obecnej praktyki stosowania „paschalii” (systemu wyliczania dnia święta), w różnych Kościołach chrześcijańskich.

Pascha żydowska i jej świętowanie

Święto Pesach (hebr. פֶּסַח), potocznie zwane Paschą, zostało ustanowione przez Żydów po wyjściu z Egiptu, na pamiątkę „ominięcia” przez anioła śmierci domostw żydowskich, ocalenia pierworodnych (Bożymińska, Żebrowski 2003), wyjścia z Egiptu i zrzucenia jarzma faraona. I choć, jak pisze znany amerykański historyk Starego Testamentu

John Bright, „nie mamy pozabiblijnych dowodów samego wyjścia, ale świadectwo Biblii wywiera tak silne wrażenie, że nie budzi większych wątpliwości co do tego, że doszło wówczas do szczególnego wydarzenia. Izrael zawsze wspominał później o wyjściu jako o konstytutywnym wydarzeniu, które powołało go do życia jako naród” (Bright 1994, 122). Ma on jedynie wątpliwości co do datowania tego wydarzenia, na które wskazują teksty biblijne (Bright 1994, 122). Kiedy czytamy „Dzieje Izraela” starożytnego historyka Józefa Flawiusza, również nie mamy wątpliwości, że większość swoich opisów oparł on, w pierwszej kolejności na Biblii, a dopiero później na innych źródłach i ustnych przekazach. To nadzwyczaj ważne wydarzenie dla narodu wybranego jest dość szczegółowo opisane w Księdze Wyjścia.

Pan powiedział do Mojżesza i Aarona w ziemi egipskiej: «Miesiąc ten będzie dla was początkiem miesiący, będzie pierwszym miesiącem roku! Powiedzcie całemu zgromadzeniu Izraela tak: Dziesiątego dnia tego miesiąca niech się każdy postara o baranka dla rodziny, o baranka dla domu. Jeśliby zaś rodzina była za mała do spożycia baranka, to niech się postara o niego razem ze swym sąsiadem, który mieszka najbliżej jego domu, aby była odpowiednia liczba osób. Liczyć je zaś będziecie dla spożycia baranka według tego, co każdy może spożyć. Baranek będzie bez skazy, samiec, jednoroczny; wziąć możecie jagnię albo kozłą. Będziecie go strzec aż do czternastego dnia tego miesiąca, a wtedy zabije go całe zgromadzenie Izraela o zmierzchu. I wezmą krew baranka, i pokropią nią odrzwia i progi domu, w którym będą go spożywać. I tej samej nocy spożyją mięso pieczone w ogniu, spożyją je z chlebem niekwaszonym i gorzkimi ziołami. Nie będziecie spożywać z niego nic surowego ani ugotowanego w wodzie, lecz upieczone na ogniu, z głową, nogami i wnętrznościami. Nie może nic pozostać z niego na dzień następny. Cokolwiek zostanie z niego na następny dzień, w ogniu spalicie. Tak zaś spożywać go będziecie: Biodra wasze będą przepasane, sandały na waszych nogach i laska w waszym ręku. Spożywać będziecie pośpiesznie, gdyż jest to Pascha na cześć Pana. Tej nocy przejdę przez Egipt, zabiję wszystko pierworodne w ziemi egipskiej od człowieka aż do bydła i odbędę sąd nad wszystkimi bogami Egiptu – Ja, Pan (Wj 12,1-12).

Dalej dziejopisarz zamieszcza słowa Pana dotyczące obchodów tego dnia:

Dzień ten będzie dla was dniem pamiętnym i obchodzić go będziecie jako święto dla uczczenia Pana. Po wszystkie pokolenia – na zawsze w tym dniu świętować będziecie. Przez siedem dni spożywać będziecie chleb niekwaszony. Już w pierwszym dniu usuniecie wszelki kwas z domów waszych, bo kto by jadł kwaszone potrawy od dnia pierwszego do siódmego, wyłączony będzie z Izraela. W pierwszym dniu będziecie mieli zwołanie święte, tak samo w dniu siódmym. Nie będziecie wtedy wykonywać żadnej pracy. Będzie wam tylko wolno przygotować pożywienie (Wj 12,14-16).

Już nawet w tym krótkim, ale bardzo dokładnym, opisie biblijnym zawarta jest informacja o przyszłym święcie. Nakaz jego świętowania co do daty wskazany jest w następnym rozdziale Księgi Wyjścia: „Gdy zaś Pan wprowadzi cię do kraju Kananejczyka, Chetyty, Amoryty, Chiwity, Jebusyty, jak poprzysiągł przodkom twoim dać im ziemię opływającą w mleko i miód, wtedy winienesz obchodzić to święto w tym samym miesiącu” (Wj 13,5). Żyjący w pierwszym wieku naszej ery, a więc w czasach pierwszych chrześcijan, wspomniany już Józef Flawiusz potwierdzał stosowanie się do powyższych zaleceń, pisząc: „Na tę pamiątkę jeszcze dziś w taki sam sposób obchodzimy święto zwane Paschą...” (Flawiusz 2001)². Pierwszym miesiącem kalendarza żydowskiego jest miesiąc nisan. Stosownie do zalecenia biblijnego święto Paschy było więc obchodzone od wieczoru 14 dnia tego miesiąca przez kolejnych siedem dni. Do dziś Żydzi obchodzą to święto spożywając uroczystą paschalną (*sederową*) kolację z odpowiednimi do jej porządku potrawami³.

W tym artykule nie będziemy jednak zatrzymywać się na opisie różnorodnych tradycji żydowskich dotyczących święta Paschy. Stosownie do

² Księga druga, rozdział XIV, werset 6.

³ *Seder* [hebr. dosł.: porządek, uporządkowanie] (jid. *sejder*) – *seder lejl Pesach* [hebr., porządek nocy pesachowej] – uroczysta wieczerza pierwszego, a w diasporze także drugiego dnia święta Pesach, której przebieg (przynajmniej formalnej części) jest ściśle uregulowany (uporządkowany) – stąd nazwa; jest ona poświęcona wspomnianiu

tematu zwrócimy zasadniczo uwagę na datę świętowania tego wielkiego dla Żydów wydarzenia.

Bardzo istotną informacją, o której winniśmy wiedzieć, jest to, że Żydzi używają kalendarza opartego na cyklu lunarnym co do miesięcy, i solarnym co do lat, wprowadzając ciąglą korektę dni w stosunku do kalendarza solarnego poprzez dodawanie trzynastego miesiąca (*adar szeni*) o różnej ilości dni. Dlatego stała data miesiąca przesuwa się każdego roku względem pór roku. Stąd też konkretny dzień miesiąca kalendarza żydowskiego nie pokrywa się z datą konkretnego dnia kalendarzy solarnych – jakimi są juliański czy gregoriański. To jest przyczyną, że święto Paschy żydowskiej przypisane do konkretnej stałej daty żydowskiego miesiąca nisana, nie odpowiada stałej dacie powszechnie używanego kalendarza. Święto Paschy żydowskiej będąc świętem stałym w kalendarzu żydowskim, jest postrzegane przez nas jako święto ruchome. Stąd święto, którego początek przypada 14 nisana wieczorem, według kalendarza żydowskiego, w kalendarzu solarnym każdego roku zmienia swoją datę obchodów. Dla przykładu, w tym roku (2019) pierwszy dzień święta Pesach – 15 nisana wypadł na 20 kwietnia („Internetowy Kalendarz Żydowski 2018”), natomiast w roku ubiegłym na 31 marca („Internetowy Kalendarz Żydowski 2019”).

Związek Paschy żydowskiej i chrześcijańskiej

Choć mogłoby się zdawać, że święto Zmartwychwstania Pańskiego nie ma obecnie nic wspólnego ze świętem Paschy żydowskiej, to jednak między tymi dwoma obchodzonymi wydarzeniami występuje duże powiązanie i to nie tylko dlatego, że śmierć Jezusa Chrystusa miała miejsce w przeddzień święta Paschy a Zmartwychwstanie w drugi dzień jego obchodów. W tym powiązaniu świąt widocznych jest dwa wątki. Pierwszy z nich to kwestia samej nazwy święta i wyzwolenia z niewoli,

nocy wyjścia Izraelitów z Egiptu oraz przeżywaniu odzyskania wolności. Zob. Bożyńska, Żebrowski 2003.

drugi to kwestia ofiary. Starotestamentowa ofiara baranka i jego krew, która spowodowała ocalenie pierworodnych została zastąpiona ofiarą Syna Bożego w którym, jak pisał apostoł Paweł: „mamy odkupienie przez Jego krew” (Ef 1,7).

W chrześcijańskiej tradycji, która szczególnie na początku była niewątpliwie mocno osadzona na tradycjach Starego Testamentu, Pascha starozakonna była postrzegana jako prototyp Paschy chrześcijańskiej. Nie dziwi więc fakt, że chrześcijanie swoje największe święto Zmartwychwstania Jezusa Chrystusa nazwali Paschą, przejmując ten termin od święta żydowskiego, interpretując go w kontekście prorockim. Dla nich Pascha starotestamentowa miała jedynie wskazywać na to, co dokona się w ofierze Chrystusa na Krzyżu. Taka interpretacja starotestamentowego zwyczaju wyjaśnia też, dlaczego pierwsi chrześcijanie obchodzili swoje święto w tym samym czasie co Żydzi. Ten związek dwóch testamentów w świętowaniu Paschy był podkreślany w Piśmie Świętym Nowego Testamentu, tekstach patrystycznych (Kalinkowski 1993, 5-12), a następnie znalazło to też swoje odbicie w treści hymnów liturgicznych.

Już samo Janowe stwierdzenie odnoszące się do Chrystusa: „oto Baranek Boży, który gładzi grzech świata” (J 1,29) jest odesłaniem do starotestamentowego zwyczaju składania w ofierze paschalnej baranka „bez skazy” (Wj 12,5). To Chrystus jest prawdziwą ofiarą, która wybawiła nas od wiecznej śmierci i z niewoli grzechu. Apostoł Paweł w Liście do Koryntian pisał następująco: „Wyrzucie więc stary kwas, abyście się stali nowym ciastem, jako że prażni jesteście. Chrystus bowiem został złożony w ofierze jako nasza Pascha” (1 Kor 5,7). Apostoł wzywa tych, którzy uwierzyli, do zerwania z obrzędami Starego Testamentu, wyraźnie wskazując, że rozwinięciem starotestamentowej Paschy jest ofiara Jezusa Chrystusa, a prawdziwą Paschą, śmierć i Jego Zmartwychwstanie. Dla apostoła Pawła starotestamentowy zwyczaj w Chrystusie został zastąpiony prawdziwą treścią.

Ten ścisły związek świąt dwóch testamentów był podkreślany przez chrześcijańskich pisarzy i Ojców Kościoła. Pisali o nim chociażby: Orygenes, św. Jan Chryzostom, czy później św. Jan z Damaszku. W zachowanych tekstach na temat Paschy Orygenes, rozpoczyna swoje rozważania od wyjaśnienia samego terminu „Pascha”⁴, a następnie, krok po kroku analizuje teksty pisma świętego Starego Testamentu odnajdując ich rozwinięcie i spełnienie w Nowym Testamencie. Podobnie czynią inni autorzy. Uwydatniają oni jeszcze jeden istotny fakt, który dotyczy zarazem nazwy święta, jak i samej śmierci Chrystusa. Jest nim to, że złożony w ofierze Jezus Chrystus, po Swej śmierci, zstępuje duszą do piekieł i wyprowadza stamtąd dusze sprawiedliwych. Ten wątek jest bardzo często prezentowany w tekstach liturgicznych Wielkiego Tygodnia i całego okresu paschalnego. W tekstach Wielkiego Piątku i Wielkiej Soboty temat zstąpienia do piekieł – otchłani jest poruszony ponad pięćdziesiąt razy, a w *Triodionie Paschalnym*⁵ ponad dwieście razy (Vasiliadis 1998, 166-167). Teksty te, używane do dziś w prawosławnych nabożeństwach, zostały napisane przez św. Romana Melodosa (VI w.), Sofroniusza z Jerozolimy (VII w.), Andrzeja z Krety (VII-VIII w.), Jana z Damaszku (VIII w.) Kosmy z Majumy (VIII w.), Teodora Studyty (VIII-IX w.), Teodora zwanego Graptoi [z greckiego – wypalony, oznakowany] (IX w.) i Józefa Hymnografa (IX w.) (Ware 1977, 40-43). Interesujący co do treści jest tekst synaksarionu⁶ paschalnego, którego

⁴ „Przed przystąpieniem do szczegółowego objaśnienia Paschy wypada powiedzieć krótko o samej nazwie. Większość braci bowiem, a może nawet ogół sądzi, że nazwa ‘Pascha’ wywodzi się od męki Zbawiciela, tymczasem u Hebrajczyków święto to właściwie nie nazywa się Pascha, lecz Fas; nazwę tego święta tworzą trzy litery: F, A, S, oraz wymawiany silniej przydech mocny, a nazwa ta znaczy tyle, co «Przejsie»...”. Zob. Kalinkowski 1993, 17.

⁵ *Triodion Paschalny* – księga liturgiczna stosowana w ciągu 57 dni, od święta Paschy do niedzieli Wszystkich Świętych (tydzień po Pięćdziesiąticy).

⁶ *Synaksarion* – zbiór historycznych świadectw o święcie lub świętym. Synaksariony są zamieszczone w księgach liturgicznych: *Triodionach Postnym* i *Paschalnym* oraz *Minejach*. Zazwyczaj są umiejscowione po 6. pieśni kanonu jutrzni święta.

autorstwo jest przypisywane Niceforowi Kalistsowi (XIV w.). Właściwie jest konsensusem myśli wcześniejszych Ojców Kościoła. Rozpoczyna się on następującymi słowami:

Dzisiejsze święto nazywamy Paschą, co znaczy w języku hebrajskim „przeprowadzenie”, „przejsie”, jest to bowiem dzień, w którym Bóg na początku przeprowadził świat z niebytu do istnienia; w tym samym dniu przeprowadził lud izraelski przez Morze Czerwone, wyrwijąc go z rąk faraona; w tym też dniu zstąpiwszy z niebios, zamieszkał w łonie Dziewicy. Teraz natomiast, wyrzuciwszy całą naturę ludzką z czeluści Otchłani, wprowadził na niebiosa i doprowadził do pierwotnej godności („Synaksarion Świętej Wielkiej Niedzieli Paschy” 2019).

Powyższy tekst świadczy o tym, że chrześcijanie patrzyli na święto Zmartwychwstania Chrystusa w kontekście starotestamentowych wydarzeń. Pascha Chrystusowa w tym pojmowaniu wieńczy wszystkie poprzedzające wydarzenia.

Nie jest więc przypadkiem, że to najważniejsze chrześcijańskie wydarzenie – zwycięstwo życia nad śmiercią, obchodzone było razem ze świętem Paschy żydowskiej.

Data świętowania Zmartwychwstania Chrystusa

Pierwsi chrześcijanie byli przekonani, że to oni są prawdziwymi spadkobiercami religii mojżeszowej. Początkowo, jak widzimy z Dziejów Apostolskich, uczestniczyli oni w nabożeństwach (Schmemmann 2001, 12-13) i obrzędach starotestamentowych (Dz 21,24). Uważali oni, że cały Stary Testament prowadził do Chrystusa, o którym jako o Mesjaszu przepowiadali prorocy i na którego oczekiwał cały lud Izraela. W Chrystusie wypełniły się wszystkie prococtwa, na Nim kończy się też Stary Testament. Stąd wszystkie poprzednie święta dla chrześcijan nabrały nowego znaczenia i zostały wypełnione nową treścią. Widoczne jest to szczególnie w przypadku święta Paschy, bowiem zgodnie ze słowami św. ap. Pawła, to Chrystus jest naszą ofiarą paschalną (1 Kor 5,7). Nowej treści nabrało też święto Pięćdziesiątnicy. Zamiast kamiennych

tablic z dekalogiem chrześcijanie otrzymali prawdziwe prawo, wypisane Duchem Świętym w ich sercach (2 Kor 3,3). Dlatego pierwsi chrześcijanie, wywodzący się z narodu żydowskiego, starali się nawrócić Żydów i oskarżali ich o niezrozumienie i błędną interpretację Pisma Świętego (Pelikan 2008, 19). Po rozpoczęciu prześladowań chrześcijan drogi młodego Kościoła i judaizmu stopniowo zaczęły się rozchodzić. Z biegiem czasu nastąpiło całkowite zerwanie tradycji, a między Żydami i chrześcijanami zapanowała wrogość. Mimo to chrześcijanie jeszcze przez długi czas, swoje święto Paschy obchodzili razem z Żydami.

Choć zachowane świadectwa dotyczące świętowania Paschy w tym okresie są bardzo skąpe, to wiemy, że już w II wieku w Kościele występowały dwie praktyki dotyczące daty obchodzenia tego święta. Chrześcijanie żyjący na terenie Syrii i Małej Azji obchodzili Wielkanoc zgodnie z pierwotną⁷ tradycją, razem z Żydami. Pozostali, zamieszkujący w Rzymie i Aleksandrii (Dvorkin 2005, 130) i na terenach znajdujących się w ich jurysdykcji, „wychodząc z założenia, że nie można świętować razem z tymi, którzy ukrzyżowali Chrystusa” (Kostiuczuk 2013, 142), obchodzili Wielkanoc w innym terminie. W historii zachowały się świadectwa dotyczące nieporozumień związanych z tą kwestią oraz próby jej zażegnania.

Pierwsza taka próba miała miejsce w 154 roku. Wówczas, jak pisze w swej „Historii kościelnej” Euzebiusz z Cezarei, św. Polikarp ze Smyrny udał się do Rzymu, „by się ułożyć z Anicetem w pewnej spornej sprawie, dotyczącej dnia święta wielkanocnego” (Euzebiusz z Cezarei 1924, 160). „Nie zdołali oni jednak uzgodnić wspólnego stanowiska” (Berthold, Stuiber 1990, 113). Nie osiągnąwszy konsensusu, przed rozstaniem, odprawili wspólnie Liturgię, w ten sposób demonstrując jedność Kościoła. Inne świadectwo dotyczące tego przedmiotu jest

⁷ Wyróżnia się również dwa systemy czytań liturgicznych starszy palestyński, który uważany jest za pierwotny, oraz młodszy bizantyjski. O różnicach w lekturze perykop ewangelicznych święta Zmartwychwstania i okresu paschalnego zob. Ostapczuk 2010, 260-261; 2018, 289-308.

nieco późniejsze, pochodzi z lat 190-192, kiedy papież Wiktor próbował siłą narzucić chrześcijanom Małej Azji swój termin obchodzenia dnia Wielkanocy. Ta próba ujednolicenia terminu również nie dała efektu. Nie została ona zaakceptowana przez innych biskupów, w tym nawet przez Ireneusza z Lyonu. Polikrates z Efezu (Berthold i Stuiber 1990, 185) napisał wówczas do papieża Wiktora, że pozostaną oni wierni praktyce uświęconej przez wielkich apostołów Jana i Filipa (Euzebiusz z Cezarei 1924, 238-243).

Ostatecznym uregulowaniem powyższej sprawy zajęto się na Pierwszym Soborze Powszechnym w Nicei. Uczestnicy soboru wystosowali „List synodu w Nicei do Egipcjan” (325 r.) w którym pisali: „Ogłaszamy wam dobrą nowinę o jedności, jaka zapadła co do Świętej Paschy. Na wasze prośby ustalono jeden, odpowiedni czas. Przeto wszyscy bracia ze Wschodu, którzy niegdyś świętowali Wielkanoc z Żydami, będą ją obchodzić od tego czasu z Rzymianami i z nami oraz z tymi wszystkimi, którzy od dawnych czasów obchodzili Wielkanoc w tym samym czasie co my” (Baron, Pietras 2001, 53). Od tego momentu wszyscy chrześcijanie powinni byli świętować razem zgodnie z tradycją aleksandryjską i rzymską⁸.

Jak widać z powyższego tekstu listu, głównym wymogiem w ustalaniu daty Paschy chrześcijańskiej było to, by dzień jej obchodów nie zbiegał się ze świętem żydowskim. Ustalenie sposobu wyznaczania daty święta Paschy poruczono Anatolowi z Laodycei pochodzącemu z Aleksandrii, słynącej z wysokiego poziomu rozwoju nauki astronomicznej. Ponieważ Pascha żydowska, obchodzona 15 nisana według kalendarza lunarne, zgodnie z używanym wówczas w cesarstwie rzymskim kalendarzem juliańskim, wypadła od 21 marca do 18 kwietnia, to świętowanie Wielkanocy – święta Zmartwychwstania Chrystusa, wyznaczono na okres od 22 marca do 25 kwietnia (Mogilevcev 1991, 34).

⁸ W Rzymie praktyka świętowania Wielkanocy w terminie innym niż w Małej Azji funkcjonowała od około 150 r. Zob. Dvorkin 2005, 130.

Stwierdzenie, że dzień święta musi zawsze wypadać w niedzielę po pierwszej wiosennej pełni księżyca, wynikał również z tradycji Żydowskiej. 15 nisana⁹ przywiązany był przecież do faz księżyca i zawsze wypadał podczas pełni. Dlatego ustanowienie dnia święta Zmartwychwstania w niedzielę po pierwszej pełni wiosennej gwarantowało, że nie wypadnie ona razem ze świętem żydowskim.

W decyzji Soboru nicejskiego w kwestii dotyczącej ustalenia daty świętowania Paschy można dopatrywać się kilku celów, które w ten sposób zostały osiągnięte. Po pierwsze, odsunięto zarzut, że to Żydzi wyznaczają chrześcijanom dzień święta. Ustanawiając w całym Cesarstwie Rzymskim jedną datę święta, stało się ono świętem państwowym. Niektórzy dopatrują się także celu politycznego (Jaklewicz 2013). A mianowicie, że chrześcijaństwo w polityce Konstantyna Wielkiego miało być czynnikiem jednoczącym cesarstwo, swoistym spoiwem religijnym gwarantującym monolit państwowości. Świętowanie w jednym dniu miało temu służyć. Ponadto w całym cesarstwie została narzucona praktyka rzymska, akcentująca władzę cesarza. Specyfika praktyki rzymskiej nie polegała tylko na sposobie wyliczania daty, ale również na tym, że w chrześcijańskim święcie Paschy przemieszczono akcent z cierpienia i śmierci Chrystusa na Jego Zmartwychwstanie.

Mimo decyzji soborowej ujednoczenie praktyki nie nastąpiło natychmiastowo. Dowodzi tego pierwszy kanon Soboru Antiocheńskiego (341 r.) który brzmiał: „Wszystkich, którzy osmielają się przekraczać dekret wielkiego i świętego Soboru Nicejskiego, zgromadzonego w obecności świętobliwego cesarza Konstantyna i traktującego o świętej i zbawczej uroczystości Paschy, należy obłożyć ekskomuniką i wykluczyć z Kościoła, gdyby uparcie sprzeciwiali się owym słusznym postanowieniom. Dotyczy to osób świeckich. Co się zaś tyczy przełożonych kościelnych – biskupów, prezbiterów lub diakonów, którzy po niniejszym dekreście wprowadzając zamęt wśród ludu i niepokój w Kościele powazyliby

⁹ Pierwszy dzień święta Pesach.

się działać na własną rękę i obchodzić Paschę razem z Żydami, święty synod postanowił od tej chwili wykluczyć ich z Kościoła, gdyż nie tylko sami dopuszczają się grzechu, lecz dla wielu są przyczyną zguby i zamętu; synod odsuwa od czynności liturgicznych nie tylko ich, lecz również tych, którzy z nimi współdziałają po ich usunięciu; usunięci zostają pozbawieni również wszelkich zewnętrznych zaszczytów, które im przysługiwały na mocy świętego kanonu i sprawowania godności kapłana Bożego” (Baron, Pietras 2006, 135).

Wszystko to było po to, by chrześcijanie na całym świecie cieszyli się Zmartwychwstaniem Chrystusa w tym samym czasie i aby ci, którzy ukrzyżowali Chrystusa i ci, którzy czcili Ukrzyżowanego, nie świętowali w jednym dniu. Kiedy bowiem Żydzi zasiadali do uroczystej, radosnej wieczerzy paschalnej chrześcijanie wspominali mękę Chrystusa. Jak pisał cesarz Konstantyn w swoim liście do Kościołów: „A przede wszystkim wydawało się rzeczą niegodną, byśmy tę najświętszą uroczystość obchodzili według zwyczaju przestrzeganego przez żydów...” (Sokrates Scholastyk 1986, 93). Taka idea unifikacji dnia Wielkanocy jest bardzo widoczna w treści wszystkich dokumentów tego okresu.

Sposób wyznaczania dnia święta Zmartwychwstania

Sobór nicejski nakreślił jedynie główne trzy przesłanki, dotyczące daty świętowania Paschy. A mianowicie, że święto ma być obchodzone w całym Kościele w jednym dniu, że nie może odbywać się w tym samym czasie co Pascha żydowska oraz ma być obchodzone razem „z Rzymianami” (Baron, Pietras 2001, 53), a więc według tradycji stosowanej w Rzymie i Aleksandrii. Sobór nie określił jednak dokładnie sposobu wyznaczania owego dnia. Biorąc pod uwagę kwestię ciągłego przesuwania daty świętowania (święto bowiem było ruchome), należało określić dokładniej wszystkie wymogi i zalecenia, które będą pomocne w wyliczeniu daty święta, we wszystkich zakątkach Cesarstwa Rzymskiego, a nawet za jego granicami. Ówczesne sposoby przekazu informacji nie pozwalały na szybkie przekazanie wiadomości o dacie

święta. Najprostszymi do określenia parametrami mogły więc być konkretne zjawiska astronomiczne, takie jak równonoc wiosenna i pełnia księżyca. Jak już wspomniano wyżej, to dlatego wskazanie dokładnych parametrów i mechanizmów wyznaczania dnia Paschy poruczono aleksandryjczykom, mającym wiedzę astronomiczną. Aby spełnić główną przesłankę (nie razem z Pesach), dzień święta Paschy miał wypadać zawsze w niedzielę, po równonocy wiosennej i po pierwszej pełni księżyca. Takie określenie wymogów sprawiało, że dzień Wielkanocy nie mógł się zbiec ze świętem Paschy żydowskiej.

Ostatecznie opracowano „paschalię” – system tablic ze schematami, które miały uprościć i zagwarantować bezbłędne wyznaczenie dnia święta na tysiące lat. Należy podkreślić, że wszystkie te schematy były ściśle powiązane z kalendarzem juliańskim używanym w cesarstwie. Schematy paschalii łączyły w sobie różne parametry: cykl słoneczny (28 lat), cykl księżycowy (19 lat), epakta¹⁰ i inne (Nosovskij, Fomenko 2007, 10-17).

Utworzono także tablicę ze schematem nazwanym „wielkim indiktionem”, którego cykl trwa 532 lata. Cykl ten włącza 28 cykliów dziewiętnastoletnich (Ławreszuk 2012, 237), po którym daty święta wchodzi w nowy indiktion, dublując dni z poprzedniego cyklu.

Tworzenie różnych systemów wyliczania daty święta Zmartwychwstania i ich udoskonalanie trwało stosunkowo długo. Nie obeszło się też bez nieporozumień przy ustalaniu algorytmów paschalnych. Choć krótkotrwałe, system rzymski oparty na 84 letnim cyklu i aleksandryjski oparty na cyklu Metona (dziewiętnastoletnim) wyznaczały dzień Wielkanocy w przesunięciu o jeden tydzień¹¹. Na szczęście problem ten dość szybko został jednak zażegnany.

Niektórzy badacze tego tematu dowodzą, że tworzenie dokładnego systemu i jego dopracowywanie trwało nawet do IX wieku. W tworzeniu

¹⁰ Epakta (gr. ἐπακτὰ ἡμέραι) – liczba dni która różni długość roku lunarne (księżycowego) od solarne (słonecznego). Epakta jest też liczbą określającą fazę księżyca w pierwszym dniu roku.

¹¹ Jak na przestrzeni wieków obliczano termin Wielkanocy - zob. Średniawa 2019.

schematu „wielkiego kręgu” – indiktionu i jego dopracowywaniu brało udział wiele osób. Wśród nich był prawdopodobnie św. Jan z Damasku. Stworzona wówczas paschalia, mimo niedokładności kalendarza juliańskiego, właściwie gwarantowała spełnienie wszystkich wskazanych wcześniej przesłanek.

Kalendarz juliański miał jednak swoje mankamenty wynikające z zaokrąglenia długości roku do 356 dni i 6 godzin. Rok kalendarza juliańskiego spóźniał się w stosunku do roku zwrotnikowego i stale przesuwał się względem podstawowych cykli astronomicznych. Tak na przykład, moment równonocy od czasu Soboru nicejskiego do momentu reformy kalendarzowej papieża Grzegorza XIII przesunął się względem konkretnej daty o całe 10 dni. Celem reformy gregoriańskiej było więc wyeliminowanie niedokładności kalendarza juliańskiego. By nie wprowadzać w zreformowanym¹² w 1582 roku kalendarzu nowych tablic komputystycznych¹³, postanowiono nie robić korekty od początku istnienia kalendarza juliańskiego (45 r. p.n.e.), lecz tylko od czasów Soboru nicejskiego (325 r.). Wprowadzenie korekty od czasów Juliusza Cezara tak, by przesilenie zimowe wypadało na 25 grudnia, wymagałoby również odpowiedniego skorygowania paschalii i wprowadzenia nowych algorytmów do wyznaczania dnia Wielkanocy. Reforma papieża Grzegorza polegała więc na wprowadzeniu do kalendarza juliańskiego dwóch poprawek: skróceniu roku 1582 o 10 dni¹⁴ poprzez ominięcie 10 dat w miesiącu październiku, oraz skorygowaniu liczby lat przestępnych w następnych stuleciach niepodzielnych przez 400¹⁵.

¹² Kalendarz gregoriański jest w zasadzie skorygowanym kalendarzem juliańskim do którego wprowadzono poprawkę w naliczaniu lat przestępnych.

¹³ Tak nazywane są w Kościele rzymskokatolickim tablice do wyliczenia dnia Wielkanocy i innych świąt roku liturgicznego.

¹⁴ Właśnie dziesięciu a nie trzynastu co pokazuje, że korygowano jedynie od czasów Soboru Nicejskiego.

¹⁵ Lata 1700, 1800, 1900 były latami zwyczajnymi, natomiast 1600 i 2000 przestępnymi.

Wszystkie poprzednie długości cykli lunarnych i solarnych w paschalii były skorelowane z długością kalendarza juliańskiego. Likwidując lata przestępne, wspomniane cykle lunarne i solarne, niestety, zaczynają się przesuwać względem siebie. Biorąc pod uwagę, że zarówno kalendarz juliański i gregoriański są kalendarzami solarnymi, cała reforma skupiła się jedynie na niedoskonałości cykli słonecznych. Należy jednak pamiętać o tym, że system paschalii stworzony na bazie kalendarza juliańskiego uwzględniał cykle księżycowe. Reforma musiała więc nieuchronnie zachwiać harmonią tych dwóch systemów. Praktyka pokazuje, że system tablic komputystycznych w zreformowanym kalendarzu poniekąd spełnia parametry paschalii co do cykli astronomicznych (Wielkanoc jest obchodzona po równonocy i po pierwszej pełni wiosennej), jednakże narusza główną przesłankę Soboru nicejskiego. Prześledzenie dat święta i porównanie ich z datami święta Pesach pokazuje, że święto Zmartwychwstania Pańskiego w Kościołach zachodnich, jest bardzo często obchodzone razem z Paschą żydowską, a nawet ją wyprzedza.

Obecna praktyka

Kościół prawosławny w przypadku święta Zmartwychwstania w dalszym ciągu korzysta ze schematów i algorytmów stworzonych na bazie kalendarza juliańskiego. Data święta do dziś jest wyliczana w oparciu o kalendarz juliański stosowany w czasach cesarza Konstantyna Wielkiego. Nawet Kościoły lokalne, które wprowadziły do świąt nieruchomych „nowy styl”, nazywając go kalendarzem „nowojuliańskim”, przytrzymują się „starej paschalii” wyliczanej (bądź co bądź) w oparciu o kalendarz juliański. W ten sposób właściwie Prawosławie trzyma się starej praktyki rzymskiej, przestrzegając wymogów wypełniania wszystkich przesłanek zawartych w starożytnych dokumentach. Zachowanie „tradycyjnej paschalii” gwarantuje spełnienie najważniejszej rzymskiej przesłanki – nieświętowania razem z Żydami. Wprowadzenie nowego stylu (kalendarza gregoriańskiego czy nowojuliańskiego) i zastosowania

go do wyznaczania początku wiosny (21 marca) powoduje przesunięcie święta Paschy na niedziele wcześniejsze, doprowadzając do sytuacji kiedy Wielkanoc jest obchodzona wcześniej lub razem ze świętem Paschy żydowskiej.

Obecny rok (2019) był klasycznym tego przykładem, co zgodnie ze starożytną rzymską praktyką, nie powinno mieć miejsca. Jeśli dokładnie prześledzimy treść starożytnych dokumentów, to przekonamy się, że miały one wykluczać sytuację, która miała właśnie miejsce w Kościołach zachodnich w tym roku. Kościół rzymskokatolicki obchodził bowiem Wielkanoc dokładnie tak, jak ją świętowano w Azji Mniejszej przed Soborem nicejskim.

Paradoksalnie, parametry ustanowione w paschalii¹⁶, które miały wykluczać takie przypadki świętowania (razem z Żydami), w połączeniu z kalendarzem gregoriańskim doprowadziły do sytuacji, kiedy Wielki Piątek wypadł 14 nisana. Dokładnie tak obchodzili Paschę *kwartodecymanie*¹⁷ – chrześcijanie Małej Azji, powołując się na tradycję apostołską. Liturgicznie odtwarzali oni historyczne wydarzenia związane z ukrzyżowaniem i Zmartwychwstaniem Chrystusa. Jak bowiem pisze św. Ewangelista Jan: „Ponieważ był to dzień Przygotowania, aby zatem ciała nie pozostawały na krzyżu w szabat – ów bowiem dzień szabatu był wielkim świętem – Żydzi prosili Piłata, aby ukrzyżowanym połamano golenie i usunięto ich ciała” (J 19,31). Świętowanie było przeto swoistą retrospekcją tych wszystkich wydarzeń.

Jak widać w załączonej tabeli (zob. Tabela 1), w kolejnych dziesięciu latach, sytuacja kiedy Wielki Piątek w kalendarzu gregoriańskim

¹⁶ Chodzi o wymóg świętowania po wiosennej równonocy i pierwszej pełni księżyca.

¹⁷ Kwartodecymanie [łac. *quartodecimani*], od liczby 14, bowiem swoje obchody zaczynali 14 nisana.

Rok	14 nisan w kalendarzu żydowskim	Kościoł rzymskokatolicki		Kościoł prawosławny	
		Wielki Piątek	Wielkanoc	Wielki Piątek	Wielkanoc
2019	19 kwietnia	19 kwietnia	21 kwietnia	26 kwietnia	28 kwietnia
2020	8 kwietnia	10 kwietnia	12 kwietnia	17 kwietnia	19 kwietnia
2021	27 marca	2 kwietnia	4 kwietnia	30 kwietnia	2 maja
2022	15 kwietnia	15 kwietnia	17 kwietnia	22 kwietnia	24 kwietnia
2023	5 kwietnia	7 kwietnia	9 kwietnia	14 kwietnia	16 kwietnia
2024	22 kwietnia	29 marca	31 marca	3 maja	5 maja
2025	12 kwietnia	18 kwietnia	20 kwietnia	18 kwietnia	20 kwietnia
2026	1 kwietnia	3 kwietnia	5 kwietnia	10 kwietnia	12 kwietnia
2027	21 kwietnia	26 marca	28 marca	30 kwietnia	2 maja
2028	10 kwietnia	14 kwietnia	16 kwietnia	14 kwietnia	16 kwietnia
2029	30 marca	30 marca	1 kwietnia	6 kwietnia	8 kwietnia

Tabela 1. Daty świąt według kalendarza gregoriańskiego (umieszczone w tabeli daty świąt zostały zaczerpnięte z kalendarzy internetowych i aplikacji generujących terminy Wielkanocy)

zbiegnie się z 14 nisana powtórzy się jeszcze dwa razy. Dwa razy Wielkanoc będzie też obchodzona wcześniej od Paschy żydowskiej.

Odnotowując takie przypadki Kościoł prawosławny, nawet w tych lokalnych Kościołach, które wprowadziły nowy styl kalendarza, używa starożytnej paschalii, opartej na kalendarzu juliańskim. Trzeba jednak stwierdzić, iż sytuacja spowodowana wprowadzeniem kalendarza „nowojuliańskiego”, wprowadza inne zamieszanie. Powoduje to, że de facto w życiu liturgicznym Kościoła używane są równocześnie dwa kalendarze, co nieuchronnie prowadzi do przesuwania się świąt nieruchomych względem ruchomych. Prowadzi to także do innych komplikacji w życiu liturgicznym. W tej chwili w prawosławnych Kościołach lokalnych stosujących nowy styl, post przed świętem apostołów Piotra i Pawła jest krótszy w stosunku do postu Kościołów używających starego stylu o 13 dni. Paradoksalnie, ale z biegiem czasu, choć nie nastąpi to szybko, doprowadzi to do zbiegu niektórych świąt ruchomych z nieruchomymi, co jest niedopuszczalne i nieprzewidziane w księgach liturgicznych.

Bibliografia

- Altaner, Berthold, i Alfred Stuiber. 1990. *Patrologia: Życie, pisma i nauka Ojców Kościoła*, tłum. Paweł Pachciarek. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Baron, Arkadiusz, i Henryk Pietras, opr. 2001. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom 1. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Baron, Arkadiusz, i Henryk Pietras, opr. 2006. *Dokumenty synodów od 50 do 381 roku*, tom 1. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Bright, John. 1994. *Historia Izraela*, tłum. Jan Rodożycki. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Deâniâ Vselenskih Soborov*. 1859. Tom I, Kazan': Tipografiâ Gubernskogo Pravleniâ.
- Dvorkin, Aleksandr. 2005. *Očerki po istorii Vselenskoj Pravoslavnoj Cerkvi*. Niżnij Novgorod: Izdatel'stvo Bractva vo imâ sv. Knâza Aleksandra Nevskogo.

- Euzebiusz z Cezarei. 1924. *Historia kościelna: O męczennikach palestyńskich*, tłum. Arkadiusz Lisiecki. Poznań: Fiszer i Majewski.
- Flawiusz, Józef. 2001. *Dawne dzieje Izraela*, tłum. Zygmunt Kubiak i Jan Radożycki. Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Rytm”.
- „Internetowy Kalendarz Żydowski 2018.” Dostęp 2019.08.24. https://calendar.zoznam.sk/jewish_calendar-pl.php?ly=2018.
- „Internetowy Kalendarz Żydowski 2019.” Dostęp 2019.08.24. https://calendar.zoznam.sk/jewish_calendar-pl.php.
- Jaklewicz, Tomasz. 2013. „Pierwszy chrześcijański cesarz.” Dostęp 2019.09.18. <https://info.wiara.pl/doc/1600196.Pierwszy-chrzeszczijanski-cesarz/2>.
- Kalinkowski, Stanisław. tłum. 1993. *Pisma Paschalne. Orygenes, Pseudo-Hipolit, Pseudo-Chryzostom*. Kraków: Wydawnictwo M.
- Kostiuczuk, Jakub. 2013. *O tajemnicy zbawienia*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Ławreszuk, Marek. 2012. „Paschalia Kościoła prawosławnego: metody obliczania daty Paschy.” *Elpis. Czasopismo teologiczne Katedry Teologii Prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku XXV (XIV)*, 38-39 (25-26): 217-277.
- Mogilevcev, Gennadij. 1991. „Grigorijskaâ Reforma Kalendarâ.” *Otîizna* 8: 33-36.
- Nosovskij, Gleb i Anatolij Fomenko. 2007. *Pasha: Novaâ hronologiâ dlâ nas*. Moskwa: Izdatel'stvo Astrel'.
- Ostapczuk, Jerzy. 2010. *Cerkiewnosłowiański przekład liturgicznych perykop okresu Paschalnego i święta Pięćdziesiątnicy w rękopiśmiennych ewangeliarzach krótkich*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe ChAT.
- Ostapczuk, Jerzy. 2018. „Liturgiĉeskie osobennosti v strukture rukopisnyh Evangelij soborno prihodskogo bogosluĉenia iz afonskih monastyrskih hranliniŝ.” *Slovo* 68: 289-308.

- Pelikan, Jarosław. 2008. *Tradycja chrześcijańska: Historia rozwoju doktryny*, tom I, tłum. Maria Höffner. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Pismo Święte*. Wszystkie teksty zostały zaczerpnięte z komputerowego programu BibleWorks. Biblia Tysiąclecia, wyd.: 4 (1965/84).
- Schmemmann, Aleksander. 2001. *Droga Prawosławia w historii*, tłum. Henryk Paprocki, Białystok: Bractwo Młodzieży Prawosławnej w Polsce.
- Sokrates Scholastyk. 1986. *Historia Kościoła*, tłum. Stefan Józef Kazikowski. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- „Synaksarion Świętej Wielkiej Niedzieli Paschy.” Dostęp 2019.09.11. <http://www.liturgia.cerkiew.pl/pages/File/docs/synaksarion-27-pascha.pdf>.
- Średniawa, Bronisława. 2019. „Jak na przestrzeni wieków obliczano termin Wielkanocy.” Dostęp 2019.09.22. <https://mlodytechnik.pl/technika/28879-jak-na-prze-strzeni-wiekow-obliczano-termin-wielkanocy>.
- Vasiliadis, Nikolaos. 1998. *Tainstvo smerti*. Svâto-Troickaâ Sergieva Lavra.
- Ware, Kallistos. 1977. *The Meaning of the Great Fast – The Lenten Triodion*. London: Faber and Faber.
- Żebrowski Rafał. 2003. „Pesach.” W *Polski Słownik Judaistyczny: Dzieje, kultura, religia, ludzie*, tom 2, opr. Zofia Bożymińska i Rafał Żebrowski. Dostęp 2019.08.24. <http://www.jhi.pl/psj/Pesach>.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LXI

Zeszyt 4

ROCZNIK TEOLOGICZNY

WARSZAWA 2019

REDAGUJE KOLEGIUM

dr hab. Jakub Sławik, prof. ChAT – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ChAT – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ChAT

dr hab. Jerzy Sojka, prof. ChAT – sekretarz redakcji

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA

JE metropolita prof. dr hab. Sawa (Michał Hrycuniak), ChAT

bp prof. dr hab. Wiktor Wysoczański, ChAT

abp prof. dr hab. Jerzy Pańkowski, ChAT

prof. dr hab. Atanolij Aleksiejew, Państwowy Uniwersytet w Petersburgu

prof. dr Marcello Garzaniti, Uniwersytet we Florencji

prof. dr hab. Michael Meyer-Blanck, Uniwersytet w Bonn

prof. dr hab. Antoni Mironowicz, Uniwersytet w Białymstoku

prof. dr hab. Wiesław Przyczyna, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

prof. dr hab. Tadeusz Stegner, Uniwersytet Gdański

prof. dr Urs von Arx, Uniwersytet w Bernie

prof. dr hab. Piotr Wilczek, Uniwersytet Warszawski

Skład komputerowy – Jerzy Sojka

W związku z wprowadzaniem równoległej publikacji czasopisma w wersji papierowej i elektronicznej Redakcja „Rocznika Teologicznego” informuje, iż wersją pierwotną jest wersja papierowa.

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANSH [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]

PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.

All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

ISSN 0239-2550

Wydano nakładem

Wydawnictwa Naukowego ChAT

ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa, tel. +48 22 635-68-55

Nakład: 100 egz., objętość ark. wyd.: 12,6

Druk: druk-24h.com.pl

ul. Zwycięstwa 10,

15-703 Białystok

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

- KALINA WOJCIECHOWSKA, *Rekontekstualizacja i reinterpretacja Psalmu 18[17], 5a i Ps 16[15], 8-11 w kazaniu Piotra w Dz 2, 22-33*..... 587
- JERZY OSTARCZUK, *Кириллическое рукописное Евангелие-апракос конца (втор. пол.?) XII в.: Национальная библиотека св. Кирилла и Мефодия в Софии № 25, Одесский Археологический музей № 59625 и Библиотека Российской академии наук в Санкт-Петербурге № 4.5.22. Проблема типологической классификации*..... 611
- СЕРГЕЙ ШУМИЛО, *Участие в антиуниинном сопротивлении в Украине игумена Афонского Пантелеимонова монастыря архимандрита Матфея и его связи с Иоанном Вишенским и Киприаном Острожаниным*..... 631
- ANDRZEJ BACZYŃSKI, *Trynitarny wymiar tajemnicy Kościoła* 651
- ARTUR ALEKSIEJUK, *Naukowo-badawcza eksploracja ludzkich zarodków w dyskursie bioetyczno-teologicznym wybranych Kościołów ewangelicko-reformowanych*..... 675
- JAKUB KOSTIUCZUK, *Dlaczego prawosławni świętowali Wielkanoc tydzień później?* 723
- ZBIGNIEW KAŻMIERCZAK, *Niepewność poznawcza jako element liberalnego kwakryzmu* 743
- RENATA NOWAKOWSKA-SIUTA, *Autopercepcje przyszłych nauczycieli w konfrontacji z funkcjami i zadaniami współczesnego uniwersytetu* 763
- TADEUSZ J. ZIELIŃSKI, *Nauczanie religii a kwestia neutralności światopoglądowej i świeckości szkoły w Polsce* 785

MATERIAŁY

- BOGUSŁAW MILERSKI, *Kazanie inauguracyjne (J 1, 1-5)* 811
- JOANNA TOKARSKA-BAKIR, *Odwaga* 817
- TADEUSZ J. ZIELIŃSKI, *Dwa międzywojenne projekty ustaw o uznawaniu związków religijnych w Polsce* 825

RECENZJE

- Orłowski, Mariusz. 2018. *Puławscy zielonoświątkowcy. Kościół Chrześcijań-
jan Wiary Ewangelicznej w Puławach w latach 1991-1995*. Warszawa:
Wydawnictwo Naukowe Semper, ss. 115 (JAN MIRONCZUK)..... 833
- Stella-Sawicki, Marek A. 2018. *A Contextual Chronology of The Sovereign
Military Hospitaller Order of St John of Jerusalem of Rhodos and of
Malta. Defence of the Faith and humble Service of the Poor and the Sick
1099-2018 A.D. Without a final chapter*. Londinium: MSS Consulting
London, ss. 500 (ANDRZEJ F. DZIUBA)..... 837

KRONIKA

- IV Studencko-Doktorancka Konferencja Naukowa Teologów (7-8 czerwca
2019)* (ARTUR JEMIELITA)..... 845
- Inauguracja roku akademickiego 2019/2020 (3 października 2019)*
(JERZY BETLEJKO)..... 849
- Konferencja Rzecznika Praw Obywatelskich i Chrześcijańskiej Akademii
Teologicznej w Warszawie pt. „(Nie)zapomniane cmentarze” (23 paź-
dziernika 2019)* (TADEUSZ J. ZIELIŃSKI)..... 853
- Konferencja naukowa: „Ulryk Zwingli. 500 lat Reformacji w Zurychu”
(6 listopada 2019)* (RAFAŁ MARCIN LESZCZYŃSKI, AGNIESZKA TERESA
TYS)..... 857
- Wykaz autorów 860
- Recenzenci „Rocznika Teologicznego” w roku 2019 861

Contents

ARTICLES

- KALINA WOJCIECHOWSKA, *Recontextualization and Reinterpretation of Psalm 18 [17]:5a and Psalm 16 [15]:8-11 in Peter's First Speech (Acts 2:22-33)*..... 587
- JERZY OSTAPCZUK, *Cyrillic Lectionary Gospel Manuscript from the end (2nd half?) of 12th century: Cyril and Methodius National Library of Bulgaria No 25, Odessa Archaeological Museum No 59625 and Library of Russian Academy of Science in Saint-Petersburg No 4.5.22. Typological Classification*..... 611
- SERGEJ ŠUMILO, *Participation in the Anti-Union Resistance in Ukraine of the Abbot of the Athos Panteleimon Monastery Archimandrite Matthew and the Aphonites John Vishensky and Kiprian Ostrozhanin*..... 631
- ANDRZEJ BACZYŃSKI, *The Trinitarian Dimension of the Mystery of the Church*..... 651
- ARTUR ALEKSIEJUK, *Scientific Exploration into Human Embryos in the Bio-ethical Discourse of Selected Evangelical Reformed Churches* 675
- JAKUB KOSTIUCZUK, *Why did Orthodox believers celebrate Easter a week later?* 723
- ZBIGNIEW KAŻMIERCZAK, *Cognitive Incertitude as an Element of Liberal Quakerism* 743
- RENATA NOWAKOWSKA-SIUTA, *Agency and communion. Future teachers' self-perceptions in confrontation with functions and tasks of contemporary University* 763
- TADEUSZ J. ZIELIŃSKI, *Teaching of religion and the issue of worldview neutrality and secular character of schools in Poland*..... 785

MATERIALS

- BOGUSŁAW MILERSKI, *Inaugural sermon (Joh. 1:1-5)*..... 811
- JOANNA TOKARSKA-BAKIR, *Courage*..... 817
- TADEUSZ J. ZIELIŃSKI, *Two interwar bills on the recognition of religious associations in Poland* 825

REVIEWS

- Orłowski, Mariusz. 2018. *Puławscy zielonoświątkowcy. Kościół Chrześcijań-
jan Wiary Ewangelicznej w Puławach w latach 1991-1995*. Warszawa:
Wydawnictwo Naukowe Semper, pp. 115 (JAN MIRONCZUK)..... 833
- Stella-Sawicki, Marek A. 2018. *A Contextual Chronology of The Sovereign
Military Hospitaller Order of St John of Jerusalem of Rhodos and of
Malta. Defence of the Faith and humble Service of the Poor and the Sick
1099-2018 A.D. Without a final chapter*. Londinium: MSS Consulting
London, pp. 500 (ANDRZEJ F. DZIUBA)..... 837

CHRONICLE

- IV Student-Doctoral Scientific Theological Conference (7-8 June 2019)*
(ARTUR JEMIELITA)..... 845
- Inauguration of the academic year 2019/2020 (3 October 2019)*
(JERZY BETLEJKO)..... 849
- The conference of the Ombudsman and the Christian Theological Academy
in Warsaw entitled: “(Un)forgotten cemeteries” (23 October 2019)*
(TADEUSZ J. ZIELIŃSKI) 853
- Scientific conference: “Ulrich Zwingli. 500 years of the Reformation in
Zurich” (6 November 2019)* (RAFAŁ MARCIN LESZCZYŃSKI, AGNIESZKA
TERESA TYS)..... 857
- List of authors 860
- List of reviewers of "Theological Yearbook" in 2019 861

Wykaz autorów

Kalina Wojciechowska, k.wojciechowska@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Jerzy Ostapczuk, jostap@wp.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa.

Sergej Šumilo, sergshumilo@gmail.com, 126 Velyka Vasyl-kivska St., office 1, Kyiv, Ukraine, 03150

Andrzej Baczyński, xbaczynski@op.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Artur Aleksiejuk, a.aleksiejuk@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Jakub Kostiuczuk, abpjakub@orthodox.bialystok.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Zbigniew Kaźmierczak, zkazmierczak@gmail.com, Uniwersytet w Białymstoku, Instytut Filozofii, Pl. NZS 1, 15-420 Białystok

Renata Nowakowska-Siuta, r.nowakowska@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Tadeusz J. Zieliński, tjz@onet.eu, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Joanna Tokarska-Bakir, joanna.tokarska-bakir@ispan.waw.pl, Instytut Sławiastyki PAN, ul. Bartoszewicza 1b m. 17, 00-337 Warszawa